

Valoarea expresivă a sinonimului în proza scurtă a lui Liviu Rebreanu

Rodica ROMAN

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
„Lucian Blaga” University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: rodica.roman@ulbsibiu.ro

The expressive value of the synonym in Liviu Rebreanu`s short prose

Without claiming by far the presentation of the exhaustive lexical-semantic phenomenon (synonymy), we believe that examples extracted from Rebreanu`s short prose prove the power of selection and representation of the writer on this issue.

Used for their stylistic value to avoid monotony, the synonyms in Rebreanu`s texts are subject to the intention of the writer to achieve clearer images.

The existence of synonymously structures is one of the riches of the Romanian language which Rebreanu knew how to exploit, building suggestive artistic images in rendering the characters feelings, the interaction between the characters or the period and the environment in which they are placed.

Keywords: synonym, expressiveness, short story, Liviu Rebreanu

Asupra vocabularului prozei scurte a lui Liviu Rebreanu nu se pot emite aserțiuni generale unice și definitive. Pe de o parte, din cauza eterogenității socio-morale a lumii în care scriitorul își plasează subiectele și personajele, iar pe de altă parte din cauza perioadei în care Rebreanu scrie proza scurtă, aceea de învățare a limbii române literare și artistice și de căutare sau exersare a diferitelor tehnici narrative care să îi permită exprimarea exactă și clară.

Astfel, fiecare segment tematic și temporal al prozei sale scurte oferă trăsături specifice în ceea ce privește analiza stilistică. În acest articol urmărim stilul artistic al autorului și valoarea expresivă a fenomenului semantic – sinonimie – utilizat nu numai pentru a transmite o idee, ci și pentru a evoca, a determina emoții estetice și pentru a crea imagini artistice.

Definiția comună la care se raportează toate analizele teoreticienilor este aceea că în cazul sinonimelor „avem [...] două sau mai multe cuvinte pentru același sens, pen-

tru aceeași noțiune”¹: „Dumneata ești încă *așa de verde* [...] ești *atăt de crud*, ca un *mânz neînțărcat*” (*Cadetul*). Altfel spus, sinonimia este fenomenul lexico-semantic care desemnează relația de sens care se stabilește între cuvinte cu sens (aproximativ) identic și care pot fi substituite unul altuia în context, fără modificarea sensului global al mesajului. Definită astfel, sinonimia este acceptată în sens larg, „distribuția dialectală și cea stilistico-funcțională sau diferențele de utilizare contextuală [find] neglijate”². Dar limba scriitorului nu se va limita la o singură zonă a comunicării; scriitorul preia, prelucrează și actualizează în creația artistică elemente expresive aparținând unor stiluri diferite³. Varietatea expresiilor sinonimice și modul în care acestea se răsfrâng în arta sa literară reprezintă „unul din compartimentele fundamentale pe care se întemeiază individualitatea și originalitatea stilistică a operei literare”⁴.

Prozele cu tematică de război permit folosirea unei serii sinonimice bogate a cuvântului *bătălie*. Sinonimele

lexicale *atac*, *luptă*, *război*, termenul regional încăierare, forma populară *oaste* și cea figurată *ciocnire* sau structura metonimică *foe*, toate devin esențiale în redarea artistică a aspectelor particulare ale acțiunilor descrise.

Scriitorul începe nuvela *Hora morții* cu prezentarea dramei personajului Haramu care afirmă: „Am să mor în *bătălie*... Am să mor... Mor...”. În a doua noapte petrecută pe front, David Pop, protagonistul nuvelei *Catastrofa*, „... a visat un *atac* înverșunat și o *luptă* cu baioneta, în care el a fost rănit în burtă de sabia unui ofițer dușman, fioros la vedere.” Apoi, văzând cum pier soldații în jurul lui, același sublocotenent Pop conștientizase că „uitase să-și închipuie că *războiul* înseamnă moartea”. În momentul în care David Pop este ucis „în șanțurile dimprejur încăierarea era în toi.” Aproximarea momentului confruntării cu armata română îi creează o stare de neliniște: „Măine în zorii zilei poate se va întâmpla *ciocnirea*. Măine!...”. În altă nuvelă aflăm că: „Ițic a rămas soldat prost, fiindcă a fost prea sfrijit și nu-l luase la *oaste* până azi, când *războiul* nu mai caută cine și cât e de voinic, ci-i trimite pe toți în *foe*” (*Ițic Ștrul, deșertor*).

Tot în această nuvelă regăsim și termeni sinonimici ai verbului din familia de cuvinte a substantivului *bătălie*: „Ce nesocotință să plece numai doi inși, când au de înfruntat cine știe ce greutate!” (*Ițic Ștrul, deșertor*); sau alte exemple extrase din nuvela *Calvarul*: „...seara se răspândi vestea că nemții au fost *bătuți* cumplit, că fug mâncând pământul...”, dând speranțe locuitorilor Bucureștiului; „Armata ce se va ridica, va ocupa Moldova și va *lupta* alături de nemți împotriva aliaților.” În altă parte, vorbind despre el însuși, prozatorul narator afirmă: „Eram un învins printre cei ce se *războian* chiar cu morile de vânt, numai să aibă iluzia că sunt învingători.”

Valori expresive ale sinonimelor verbului *a bate* întâlnim și în prozele de inspirație citadină. Folosirea locuțiunii verbale *a bate cu flori* are efect ironic în paragraful următor: Filibaș își imagina că dacă oamenii ar ști că șeful a dat mâna cu el „s-ar descoperi toți și *l-ar bate cu flori*, ca pe vodă... Dar oamenii credeau că e beat, îl compăttimeau sau îl înjurau în gând și se fereau de dânsul” (*Ocotitorul*). Ordonanța domnului colonel, pe nume Costică, era îndrăgostit și neglija obligațiile de serviciu, astfel încât „...domnul colonel fu nevoit să-l *cârpească* în mijlocul străzii, în fața lumii, fiindcă pe cai găsisse gunoi de alaltăieri” (*Zevăcecul*). Până la incidentul neplăcut cu avocatul Miliță, găzarul Șulăm – personajul principal din *Cumpăna dreptății* – „...*bătaie* n-a *mâncat* niciodată, că s-a ferit de pozne și de oameni răi”. Aici sensul pasiv al locuțiunii nuanțează umilința prin care

este nevoit să treacă personajul „pe banii lui”.

A se răfui este un alt sinonim al verbului *a se bate* și apare în nuvela ce poartă același nume, *Răfuiala*: „Amu să ne *răfuim*, Tănase!” urlă Toma și se aruncă la gâtul acestuia îndemnat de furie și gelozie. Termenul sinonim menționat indică o acțiune cu caracter de reciprocitate, care izbucnește după un anumit interval de timp în care tensiunea acumulată a fost reținută cu greu.

Locuțiunea *a lua la bătaie*, urmată imediat de sensul familiar al verbului *a lovi*, se constituie în elemente sinonimice sugestiv încadrate în atmosfera periferiei, surprinsă de autor în nuvela *Culcușul*: „Să nu mă mai ocărești, că *te iau la bătaie*, mormăi Cântăreanu c-o pâlpare de zâmbet sălbatec în colțul gurii, târându-se în patru buși spre basma. [...] Hai, *lovește*, că mie nu mi-e frică!... Haide!... Haide!...”. Aceeași lume a decasaților este prezentată și în nuvela *Golanii*: „Aristică mi-a *cârpi* o palmă peste ceafă, uite-aici, că și acu o simt... Și a zis că dacă-ți spui matala ceva, o *să-mi mute fălcile*, o să...”. Forma regională a verbului sinonim *a cârpi* și cea populară a locuțiunii verbale *a muta fălcile cuiva* primesc nuanță argotică, dobândind astfel un rol important în caracterizarea mediului descris.

Descrierea lumii satului îi permite autorului să valorifice alți termeni ai limbajului popular de care această lume dispune. Valoarea semantică a sinonimelor următoare se păstrează, deși raportarea se face la animale: „Câinele cu care s-a *mâncat* Hector a fost străin... [...] Pe urmă *s-au încolțit* furtunos, tăvălindu-se pe șosea, prin pulbere, vreun sfert de ceas, deoarece nu era nimeni să-i despartă... În sfârșit, Hector a curmat *lupta*, retrăgându-se în ogradă...” (*Fiară*)

Sunt multe situațiile când scriitorul alege sinonime ce își au originea în limba populară. Aceste forme lexicale se constituie în surse ce permit autorului înfățișarea de imagini mult mai expresive în comparație cu termenii literari echivalenți. Spre exemplu, în locul verbului comun și abstract *a se certa*, Rebreanu utilizează verbe și expresii populare ce caracterizează atitudinea personajelor aparținând mediilor diverse, dând exprimării valoare stilistică superioară. Așezate în partea narativă a textului și mai frecvent în pasajele dialogate aceste sinonime apar ca o necesitate impusă de realismul artei rebreniene.

După ce întrerupe jocul de noroc pentru a o bate pe Didina de la care spera să obțină câteva parale, Cântăreanu se întoarce blestemând lângă partenerii de joc, nemulțumiți și pe fețele cărora parcă putea citi cuvintele „Omoar-o și nu mai *bate din clanță!*...” (*Culcușul*). Viața grea și umilinta îndurată la locul de muncă îl transformă pe Toader Cătană care, ajuns acasă, „*suduia* mereu

și era mulțumit că nevastă-sa se supără și se necăjește din pricina lui” (*Poșna*). Personajul narator din *Zevzețul* își motivează prezența în orașul G. unde era consemnat declarând: „Din întâmplare, însă - firește, era o femeie la mijloc - *mă învrăjbi* cu un pârlit de domnișor: martori, duel...”. „Apoi, când să pornim, *se luă la barță* cu nevastă-sa și trebui să-i ascult mai bine de-un sfert de oră cum își aruncau în șoaptă, ca să nu scoale vecinii, sudălmile cele mai alese” scrie personajul din *Calvarul*, descriind scena disputei domestice dintre căruțașul Grofu, care trebuia să-l ducă cât mai repede în Buzău, și nevasta acestuia. O altă scenă surprinde nemulțumirea găzarului Șulăm dată de faptul că avocatul nu își plătește datoria față de el și izbucnirea în fața bucătăresei care răspunde: „Vai de mine, jupâne, se cruci bucătăreasa cu obrajii lucitori. Ce-i cu dumneata?... Cu mine ți-ai găsit *să te sfădești?*...” (*Cumpăna dreptății*).

În *Bibi* scriitorul folosește verbul *a dojeni*: „Tăticul venise de la birou și-l căutase și se înfuriase că copilul s-a făcut o haimana. *L-a dojenit* aspru, și Bibi tremura ca varga că o să mănânce și bătaie.”

Continuăm exemplificările cu menționarea unei serii sinonimice de substantive din aceeași categorie: „David, împotriva *obiceiurilor* sale, nici nu se sinchisea ce-i făceau oamenii.” (*Catastrofa*). Sensul neutru transmis de termenul comun *obicei* este înlocuit în exemplul următor de nuanța ușor ironică a substantivului popular *nărav* înțeles ca deprindere neacceptată: „Baba îi cunoaște *năravul* și nu prea îl ia în seamă” pe bătrânul Codrea ce în fiecare seară își ocăra feciorii. (*Glasul inimii*). Un alt sinonim popular, *rândnială*, aduce cu el sensul de *obicei* ca rezultat al unei practici îndelungate: „Stai, jupâne, hoo... c-aici e cu *rândnială*! făcu aprodul supărat”, oprindu-l pe negustorul Șulăm care voia să intre în biroul judecătorului. (*Cumpăna dreptății*) Aceste sinonime constituie un alt exemplu de perfectă înțelegere și de capacitate de redare a diferitelor trăsături comportamentale și psihologice ale personajelor sale.

Sinonimele lexicale se pot constitui și în mijloace ale artei descriptive. Folosirea substantivelor sinonime ale termenului *zgomot* dau posibilitatea individualizării atmosferei în care este surprinsă acțiunea descrisă. Descoperirea și întrebuințarea variantelor echivalente oferă prilejul potențării expresive a imaginilor auditive create: în zorii unei noi zile de luptă, David Pop încerca să afle direcția de atac a armatei dușmane: „Bubuiturile se întetiră apoi, topindu-se într-o *uruială* profundă și amenințătoare. La bubuiturile pe care dânsul le cunoștea bine după *sunet* răspunseră curând altele, surde, scurte, răgușite. [...] Dar

zgomotul continuă ceasuri întregi, când mai viu, când mai domolit, fără să vadă nimic.” (*Catastrofa*) Aflat în permisie, căpitanul Turcoman ajunge în gara din Iași al cărei peron este ticsit. „Glasurile se amestecau într-un *tărăboi* asurzitor” care îi amplifică starea de neliniște în care se afla deja după aflarea veștii că păduchii fac victime omenești. (*Păduchii*)

Tot în strânsă legătură cu starea psihică a personajului este prezentată și natura ce însoțește pe cei trei nuntași din *Răfuiala*, pe drumul spre casă anunțând finalul tragic „*Vuiete* de vânt alergau, în răstimpuri, prin pădurile moarte scuturând sălbatec crengile copacilor despuiați...”. Elemente ale decorului natural participă în nuvela *Ofilire* la accentuarea sentimentului de vinovăție trăit de Saveta: „Și, din *freamătul* frunzelor-sulițe, parcă i se deslușea o povestire urâtă.”

În limbajul familiar și popular autorul găsește corespundențe sinonimice ale termenului neutru *zgomot* pe care le utilizează în proza *Soacra Sfântului Petru* cu scopul de a nuanța expresiv imaginea mulțimii furioase și de a atrage atenția cititorului asupra atmosferei descrise: „Și norodul stetea afară și grăia între sine și-și râdeau de Simon pentru inima lui către soacra sa, și *gălăgie* mare făceau...” [...] „Și auzind, ea *gâlceava* afară, s-au spăimântat iarăși de frică mare, crezând că au venit s-o omoare pre ea, pentru că multe rele apăsau, inima sa. [...] Iar când s-a deșteptat, *zarvă* mare fu în casă, și soacra lui Simon Petru bătea pre dânsul cu toiagul său...” Distincția între valorile semantice ale sinonimelor nu este necesară, întrucât intenția scriitorului este aceea de a asigura varietatea exprimării lingvistice.

Detalii ale psihologiei personajelor se răsfrâng asupra limbajului lor. Un mijloc eficient în sugerarea acestui fapt este și utilizarea unei serii sinonimice bogate ce denumeste noțiunea de *a vorbi*. Comunicarea personajelor este individualizată și întregită de detalii privind timbrul, intensitatea vocii sau alte aspecte particulare ale vorbirii lor. Evidențiem această afirmație prin următoarele exemple: „un cerșetor orb, [...] se apropie *mormăind* jalnic și tărăgănat: - Fie-vă milă de un biet orb... Bogdaproste... D-zeu să vă miluiască...” (*Cerșetorul*); David Pop „deschise gura, parc-ar fi voit să se apere, dar buzele lui *rostiră* mașinal, ca și altădată în momentele de primejdie: Langsam!” (*Catastrofa*); „- Uite, așa-mi place și mie, *glăsui* băcanul, plescând cu limba și urmărind cu privirile neconținut pe băieții de la prăvălie, ca să nu mănânce sau să dosească ceva.” (*Ocroitorul*); La minister „funcționarii se adunau prin câte un birou, cu fețele îngrijorate, spăimântate, *discutând* plecarea sau rămânerea”. (*Calvarul*); „-Aide, ajunge!... Ieși! șopti ju-

decătorul răgușit, sculându-se în picioare. Asta-i obrăznicie!” (*Cumpăna dreptății*); „[...] om merge [la nuntă], dacă le-am făgăduit! *răspunse* Toma buimăcit, întorcându-se în altă parte. / - Fie cum vrei tu, Tomo! *bălbăi* Rafila.” (*Răfuială*) etc. Termenul popular *a grăi* apare mai rar (*Calvarul* sau *Hora morții*), dar în proza *Soacra Sfântului Petru*, autorul îl folosește de paisprezece ori, preluând astfel forma verbală întâlnită în pildele religioase și conferind textului autenticitate.

Atunci când vrea să întărească o idee și să dea mai multă vigoare și expresivitate expunerii, scriitorul îmbină structurile sinonimice cu alte mijloace de expresie artistică, precum figurile de stil. Împietirea sinonimelor parțiale ale verbului *a vorbi* cu repetiția și așezarea lor în structuri paralele conferă pasajului următor un efect stilistic mai mare: „Iar după aceea *am povestit*, *am tot povestit* și i-am luat mâna. M-a lăsat... *Am pâlăvrăgit*, *am pâlăvrăgit*, și-am privit-o în ochi. A zâmbit... *Am sporovăit*, *am sporovăit* fără-nterupere...” (*Sublocotenentul*).

În alt exemplu repetiția, enumerația și termenii sinonimici așezați simetric dau materialului lingvistic capacitatea de a exprima cât mai fidel nerăbdarea personajului de a-și găsi locul și dorința lui de a se regăsi pe sine în vremurile tulburi ale războiului: „Am bătut, și poarta *nu mi s-a deschis*... [...] Am bătut, și porțile *au rămas închise*...” (*Calvarul*)

Extrem de sugestiv este redată drama femeii care e nevoită să accepte moartea fetiței și să povestească: „Ș-a murit, auzi, a murit. ... Numai cinci săptămâni a trăit și s-a topit, degeaba i-am stins cărbuni și i-am descântat, degeaba am făcut câte-n lumea asta! *S-a stins* cum *se stinge* o luminiță de ceară bătută de vânturi...” (*Talerii*). Repetiția verbului *a muri* (sensul propriu) atrage atenția de la început asupra faptului că evenimentul nefericit îi provoacă Tudosiei multă durere. Reluarea sensului lui într-o propoziție sinonimică și insistarea prin folosirea cu sens figurat a două verbe parțial sinonimice cu caracteristici semantice comune conferă pasajului valori stilistice și expresive sporite.

Echivalența sinonimică poate sta la baza constituirii unei figuri de stil precum comparația. Structura ei sintactică urmează întotdeauna modelul (explicit sau subînțeles) „așa... ca (și)...”, iar structura sa semantică se stabilește prin unirea a cel puțin două unități semantice cu ajutorul unor trăsături comune, „tertium comparationis”²⁵: „*Ca o pâlpare sfioasă* (T2), *sufletul* (T1) *se mlădia* mereu” (*Yvonne*). Verbul *se mlădia* constituie numitorul semantic comun pentru *suflet* și *pâlpare*; comparația dobandește proprietăți stilistice atunci când are loc și fe-

nomenul de deviație semantică, ca în exemplul dat, unde un obiect și o noțiune abstractă sunt caracterizate prin aceleași trăsături.

Fără a avea nici pe departe pretenția prezentării exhaustive a acestui fenomen lexical-semantic (sinonimia), considerăm că exemplele extrase din prozele rebreniene dovedesc puterea de selecție și reprezentare a scriitorului cu privire la acest aspect. Folosite pentru valoarea lor stilistică sau pentru a evita monotonia, sinonimele se supun în textele rebreniene intenției scriitorului de a realiza imagini cât mai clare. Existența structurilor sinonimice este una din bogățiile limbii române pe care Rebreanu a știut să o exploateze, construind imagini artistice sugestive în redarea trăirilor personajelor, a interacțiunii dintre personaje sau a epocii și a mediului în care acestea sunt plasate.

Note:

1. Iordan Iorgu, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1956, p. 42.
2. Angela Bidu-Vrânceanu; Narcisa Forăscu, *Cuvinte și sensuri. Polisemia, sinonimia, antonimia prin exerciții*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 112.
3. J. Mukarovsky, *Despre limbajul poetic*, în *Poetică și stilistică. Orientări moderne*, București, Editura Univers, 1972, p. 195-219.
4. Ștefan Munteanu, *Limba română artistică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 143.
5. Heinrich F. Plett, *Știința textului și analiza de text, Semiotică, lingvistică, retorică*, București, Editura Univers, 1975, p. 315.

Bibliografie:

- Iordan Iorgu, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1956.
- J. Mukarovsky, *Despre limbajul poetic*, în *Poetică și stilistică. Orientări moderne*, București, Editura Univers, 1972.
- Ștefan Munteanu, *Limba română artistică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.
- Heinrich F. Plett, *Știința textului și analiza de text, Semiotică, lingvistică, retorică*, București, Editura Univers, 1975.
- Angela Bidu-Vrânceanu; Narcisa Forăscu, *Cuvinte și sensuri. Polisemia, sinonimia, antonimia prin exerciții*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.